

SERGIU BĂLȚĂTESCU, *FERICIREA în contextul social al tranziției postcomuniste din România*, Editura Universității din Oradea, 2009

A spune despre o carte că este cea mai bună produsă într-un an sau în 20 de ani, din 1990 în 2009, este imposibil. O comisie poate alege o carte, dar cu siguranță o altă comisie va alege alta. Dar a spune că o carte este printre cele 5–6 cele mai bune cărți este posibil și se poate stabili un consens. Pot spune cu certitudine: cartea lui Sergiu Bălțătescu este una dintre cele mai bune cărți apărute în ultimul timp.

Câteva argumente pentru care cred că este o carte de excepție:

- **Este o carte completă.** Sergiu Bălțătescu are ambiția să realizeze o sinteză completă a literaturii naționale și mondiale a fericirii/ satisfacția față de viață sau, cum preferă autorul, *bunăstarea subiectivă*. Din acest punct de vedere, cine va dori să intre în domeniul abordat trebuie să citească cu maximă atenție cartea. Este un efort imens de identificare a tot ce s-a scris în domeniu. Cu greu se pot găsi lucruri semnificative omise. Nu o simplă inventariere, ci o sistematizare convingătoare a diversității literaturii, după o schemă teoretică originală.

- **Este o carte deschisă.** Este înalt problematizatoare. Sunt lucrări față de care, după lectură, ai sentimentul că altceva nu mai ai tu ca cititor ce să mai faci. Citind această carte, înțelegi că este mult de făcut în continuare.

- **Este o carte înalt personalizată.** Sergiu Bălțătescu este el însuși în fiecare propoziție. Este mereu punctul lui de vedere, este el care expune și reflectează asupra problemelor. Este un mod de a-ți asuma răspunderea asupra a ceea ce scrii. Nu este un stil impersonal care creează falsa impresie că „asta e știința”. De fapt orice text este textul autorului. Cred că opțiunea pentru un asemenea stil este foarte corectă și îndeamnă la un stil mai transparent și mai responsabil. Nu este cursul gândirii altora, ci mereu cursul gândirii lui Sergiu Bălțătescu, care reconstruiește el însuși tematica expusă.

- **Să mai adaug logica strânsă a analizei.** Textul este foarte concentrat. Uneori este chiar prea concentrat. Cititorul are senzația de amețeală în urmărirea analizelor.

- **Un merit special: utilizarea datelor.** Sunt folosite extrem de multe date empirice. Multe lucrări plictisesc prin date empirice care nu spun mare lucru. Sergiu Bălțătescu are talentul de a face datele empirice să *vorbească*, să spună lucruri interesante. Nu sunt date puse inutil sau în exces. În orice caz, instrumentul statistic este utilizat cu eleganță și cu un control desăvârșit. Nu este numai o trecere în revistă completă a bibliografiei, dar și căutarea cu migală a tuturor datelor disponibile și utilizarea lor. De cele mai multe ori, autorii sunt prizonierii datelor pe care le-au produs ei înșiși, ignorând datele produse de alții. Sergiu Bălțătescu este și el producător de date interesante, dar utilizează și datele produse de alții.

- Cartea oferă analize comparative de un interes special. În ultimele decenii s-au făcut destul de multe cercetări comparative, dar destul de limitate ca obiectiv și amploare. În ultimul timp, mai ales în contextul Uniunii Europene, se deschide o nouă direcție de culegere internațională a datelor și de analiză a lor. Ultimele lucrări contribuie mai mult la conștientizarea complexității nebanuite a programului. Cartea lui Sergiu Bălțătescu este una de pionierat aici.

În calitatea de producător de date empirice despre calitatea vieții, eu însumi am un sentiment de recunoștință pentru efortul imens făcut de Sergiu Bălțătescu. Sociologul, după ce a făcut publice datele empirice pe care le-a produs cu multă trudă, experimentează adesea un sentiment de inutilitate.

Nu numai ideile sunt menite să se cumuleze cu alte idei, dar și datele empirice au rațiunea de a se cumula cu alte date ale colegilor. Cel mai adesea acest lucru însă nu se întâmplă. Citind cartea lui Sergiu Bălătescu nu mai ai sentimentul de singurătate și inutilitate. Datele culese de mulți cercetători din România și din alte țări sunt utilizate cu inteligență într-o construcție teoretico-empirică complexă. Nu pot să nu fiu încântat de remarcă lui Sergiu Bălătescu: România reprezintă, sociologic, un laborator, unic în lume, de date despre calitatea subiectivă a vieții. Studiul realizat în 1979 este unic ca amploare. Apoi seria de date produse de ICCV din 1990 până în 1999 și în 2003 oferă o sursă unică de date și Sergiu Bălătescu le utilizează cu multă atenție. Este pusă în valoare baza de date produsă de ICCV, unică în lume, care oferă informații despre efectul subiectiv al schimbărilor rapide și dramatice ale tranziției.

Despre o carte plătită spui lucruri anoste. Nu te stimulează în niciun fel să gândești tu însuși. Cartea lui Sergiu Bălătescu provoacă. Și simt nevoia să intru în dialog. Aici mă opresc numai la două teme.

Despre concept. Definierea „obiectului” analizei este esențială. În momentul actual, literatura este departe de a dezvolta o abordare articulată a acestei teme. Există o serie de concepte învecinate, insuficient delimitate cu claritate: *bunăstare subiectivă*, *satisfacție față de viață*, *fericire*, *calitatea vieții*, *calitatea percepută a vieții*. Sergiu Bălătescu face o opțiune: pune în centrul teoriei sale conceptul de „bunăstare subiectivă”. Cred că opțiunea este corectă. Conceptul se referă la o stare reală. Bunăstarea subiectivă este o stare a persoanei și deci un obiect legitim al psihologiei. Totodată, ea este o stare a colectivităților, o stare socială, obiect legitim al sociologiei în calitate sa de fapt social care poate fi descris statistic prin indicatori de satisfacție. Aici este o ambiguitate în analiză. Conceptul de „bunăstare subiectivă” a unei persoane/ colectivități este unul strict **descriptiv**. Măsurarea ei captează informații despre un fapt real: cât de satisfăcut este un subiect de viața sa sau de un component al vieții sale. Procesul de producere de către subiecți a satisfacției lor este **evaluativ**: raportându-se la standardele/ valorile/ așteptările sale, subiectul se simte satisfăcut sau nesatisfăcut cu viața sa sau cu un component al acesteia. Procesul de producere a satisfacției ca stare reală este un proces evaluator, iar informația culeasă de cercetător despre starea de satisfacție a subiecților este o descriere.

O problemă este utilizarea, oarecum ca sinonime, a termenilor de *satisfacție/ bunăstare subiectivă* și *fericire*. În psihologia umanistă, termenii se referă la stări diferite. Satisfacția/ instisfacția este o stare continuă, cu grade diferite: cineva este mai mult sau mai puțin satisfăcut de viața sa. Starea de fericire/ nefericire este o stare distinctă: o trăire de vârf („peak”). Fericiti sau nefericiti nu suntem continuu, ci doar în anumite momente. Ea nu comportă grade: nu putem fi mai mult sau mai puțin fericiti, ci atunci când suntem, experimentăm o stare psihologică cu intensitate maximă. Cred că distincția dintre satisfacție și fericire este intuitiv necesară. Opțiunea termenilor ca similari este spectaculoasă, de înțeles, dar în analize cred că distincția trebuie făcută cu claritate. Indicatorii sociologici de satisfacție față de viață, nu sunt indicatori de fericire. După câte știu, au fost unele încercări de a operaționaliza și fericirea, cu indicatori empirici distincți. Mă gândesc că s-ar putea întreprinde o analiză empirică cu scop teoretic/ metodologic care ar putea decide dacă și în ce măsură satisfacția și fericirea sunt stări diferite. Totodată s-ar dezvolta și o metodologie de măsură a fericirii.

Conceptul de calitate percepută a vieții. Sergiu Bălătescu optează pentru *bunăstare subiectivă*, fără a intra în discuția dacă cele două stări sunt sau nu diferite. Și în cuplul *bunăstare subiectivă/ calitate percepută a vieții* opțiunea pentru primul concept cred că este justificată.

Dar citind cartea, simt necesar să examinez cu mai multă atenție diferența dintre cele două concepte. De aceea decid ca această problemă să o examinez într-un studiu separat.

Modelul explicativ al bunăstării subiective. O parte substanțială a cărții este dedicată identificării factorilor determinanți ai satisfacției cu viața. Sergiu Bălătescu încearcă să identifice un *model empiric explicativ*. Acumulând enorm de multe relații empirice, analiza se apropie de realizarea acestui obiectiv. În acest punct sunt sugerate trei „lipsuri” care vor trebui să fie umplute prin cercetări ulterioare. Primul: „găsirea de măsuri apropiate pentru variabilele lipsă” (p. 265). O concluzie importantă, pentru că în proiectarea viitoarelor cercetări empirice găsim aici unele

sugestii importante. A doua: lipsa cea mai mare, după părerea mea, se plasează la dezvoltarea unui *model teoretic explicativ*. Efortul de a găsi, pornind de la relații empirice identificate, modele teoretice explicative este încă la început. Un exemplu. Se găsesc relații nu foarte puternice, dar semnificative, între PIB și satisfacția față de viață. Este clar că relația este mediată de o mulțime de circuite determinative care urmează a fi explorate teoretic. Ne izbim de problema complexă a nivelului variabilelor: cum asamblăm variabile agregate la nivel individual cu variabile la nivel global. PIB-ul este o variabilă la nivel global, iar satisfacția cu viața este măsurată la nivel individual. În fine, o a treia problemă se referă la surpriza că în societăți foarte diferite apar relații empirice contraintuitive. Societăți cu grade foarte diferite ca nivel economic, dar și ca tip de organizare socială (sunt utilizate și date din societăți capitaliste și socialiste) prezintă niveluri și relații empirice diferite de cele așteptate. Ciclurile social-politice par, de asemenea, să aibă impacturi distincte. Creșterea economică cuplată cu criza social-politică, scăderea optimismului nu cuplează cu creșterea satisfacției față de viață, ci pare chiar diferită. Relațiile empirice par să varieze ele însele contextual. De aici, explorarea efectului contextelor social-economice și politice asupra patternurilor empirice determinative pare să fie o direcție extrem de importantă. Concluzia mea: adesea suntem blocați de costurile mari ale cercetărilor empirice. După ce le realizăm cu mari eforturi ne izbim de deficitul de elaborare a modelelor teoretice suportive pentru modelele explicative empirice. Sunt deci mai urgente dezvoltările de modele teoretice. Deficitul de la acest nivel poate face slab utilizabile datele empirice obținute cu mult efort. Câteva exemple: „satisfacția față de venituri devine în câțiva ani după 1990 cel mai bun predictor al bunăstării subiective, iar satisfacția față de viața de familie are o influență aproape nesemnificativă” (p. 264). De ce în acei ani și în alți ani mai puțin? De ce familia are (în orice context sau doar în unele?) un efect nesemnificativ? Identificarea unor diferențe empirice interesante: impactul mai accentuat asupra bunăstării subiective al conflictelor structurale (conflictele politice, din organizații, săraci/ bogați, tineri/ vîrstnici) și conflictele numite de autor conjuncturale (conflictele religioase), care au un efect mai redus. De văzut și dacă aceste relații nu variază și ele contextual.

O deschidere foarte interesantă, care merită să fie continuată. În 1984 am găsit că există un anumit efect detectabil empiric al opțiunilor de valoare asupra satisfacției față de viață și calitatea percepută a vieții. Am sugerat că opțiunile de valoare influențează satisfacția cu viața prin cel puțin două circuite: pe de o parte, condițiile și evenimentele pot influența diferit satisfacția față de viață; pe de altă parte, opțiunile de valoare generează stiluri de viață distincte și acestea par să aibă efecte diferite asupra satisfacției față de viață. Sergiu Băltătescu realizează un pas substanțial înainte, în identificarea unor relații empirice, cât și în dezvoltări teoretice. Se redeschide, astfel, conexiunea dintre sociologie și etică. Dar, evident, este foarte mult de făcut în această direcție.

Este de remarcat și redeschiderea discuției asupra diferenței de impact a mediului social și a caracteristicilor de personalitate. Și aceasta este o direcție de urmat, cartea oferind sugestii importante.

Durkheim a deschis o direcție fundamentală în sociologie: cum se pot conecta comportamente strict individuale, ca sinuciderea, la contextul social și, cu asta, considerarea sinuciderii ca variabilă sociologică. Sergiu Băltătescu își pune ca obiectiv global al cărții să descopere care este relația dintre fericire și societate, să contribuie, cu alte cuvinte, la „construcția socială a fericirii”. Demonstrația este foarte convingătoare, dar și provocatoare: cum poate fi utilizată bunăstarea subiectivă ca indicator social: cum bunăstarea subiectivă poate fi mai bine înțeleasă dacă este pusă într-o perspectivă sociologică și cum, la rândul ei, poate să ne ofere o nouă înțelegere a stării și dinamicii societății.

Scriind această recenzie intenționez să acord un spațiu mai larg discuției câtorva probleme puse de carte. Scriind, s-a adunat însă prea mult material și mi-am propus să le tratez separat în viitor.

O carte excelentă, care creează însă obligații pentru autor și cititor. Cred că Sergiu Băltătescu și-a asumat datoria de a găsi posibilități de a crea un spațiu de discuție, antrenând pe colegii interesați. Îi urez succes.

Cătălin Zamfir

Second European Quality of Life Survey, OFFICIAL PUBLICATIONS OF EC, LUXEMBOURG¹

Recent s-a început publicarea rezultatelor valului doi al anchetei „Calitatea vieții în Europa”. Este vorba de ancheta ce s-a desfășurat în perioada septembrie 2007–februarie 2008, în cele 27 țări membre UE, trei țări candidate (Croatia, Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei, Turcia) și Norvegia, în total 31 de țări.

Primul val al anchetei s-a desfășurat în anul 2003, iar rezultatele au fost diseminate în perioada 2004–2006, printr-o serie de lucrări. Așa cum se poate constata, și de această dată se intenționează o publicare în serie a rezultatelor, mai întâi un volum cu datele generale: *Second European Quality of Life Survey. Overview* (autori R. Anderson et al., 2009), iar recent *Living Conditions, Social Exclusion and Mental Well-Being* (autori R. Layte et al., 2010).

În primul volum dintre cele enumerate, se regăsesc câteva domenii mari ale calității vieții, respectiv: venitul, standardul de viață și deprivare; bunăstarea subiectivă; echilibru muncă-viață, viața de familie; locuirea și mediul; sănătatea și îngrijirea sănătății, calitatea societății.

Importanța acestei anchete sociologice este prezentată și în *Cuvântul înainte*, semnat de directorul Fundației care gestionează proiectul de cercetare, dl. Jorma Karpinen, și se arată că ea reprezintă o „sursă majoră de informații” atât pentru decidenții de politici publice, cât și pentru grupuri sociale și economice preocupate de provocările UE, ca urmare a celor două runde recente de admitere de noi state, cu atât mai mult cu cât posibilitatea cetățenilor de a obține un echilibru între viața de familie și implicările personale, pe de-o parte, și timpul de muncă, pe de altă parte, a devenit o temă centrală în dezbaterile de politici sociale.

Datele de anchetă evidențiază diferențieri semnificative în privința condițiilor de viață și ale experiențelor de zi cu zi. Diferențierile dintre locuitori sunt mai mari în cele 12 țări membre intrate după 2004. Cât privește datele pentru România, este de reținut faptul că, în domeniul PIB/locuitor, la Paritatea de Cumpărare Standard (PPS), ea se situează la nivelul a 39% din media UE, a patra de la sfârșitul listei celor 31 de țări, între Bulgaria și Croația, dar și alte țări nou-intrate în UE au valori relativ apropiate de a României (Polonia, Letonia, Lituania). Din păcate, și într-un domeniu care ține de politica țărilor, anume, **inegalitatea de venit**, România este la coada clasamentului, cu inegalități dintre cele mai mari (împreună cu Estonia, Ungarie, Polonia, Spania, Portugalia și Lituania).

Cât privește satisfacția față de viață, măsurată pe o scală de la 1 la 10, media pentru România este de 6,5, aceeași care se înregistrează ca medie pentru toate 12 țări nou-intrate, în timp ce media UE este de 7. Valorile cele mai mari se înregistrează în Danemarca (8,5), iar cele mai mici în Bulgaria (5).

În ceea ce privește volumul consacrat condițiilor de viață, excluziunii sociale și bunăstării mintale este de semnalat, în primul rând, că și în acest raport avem de-a face cu preferința pentru conceptul de „excluziune socială” ca având o sferă mai mare de cuprindere decât cel de „sărăcie”. Într-adevăr, dincolo de analiza veniturilor și a condițiilor de viață, prin studierea excluziunii sociale se au în vedere și elemente care țin de accesul pe piața muncii, participarea socială și, pe un plan mai general, calitatea vieții.

Pe ansamblul țărilor UE s-a înregistrat o diminuare a valorilor înregistrate pentru incluziunea socială, cele mai incluzive (oamenii nu se percep a fi excluși) sunt Norvegia (88%), Danemarca (82%), iar cele mai excluzive sunt Bulgaria (38%), Franța (48%), Polonia și Croația (51%). România, cu 56% respondenți care nu se consideră excluși social ocupă poziția 21 din 31 țări studiate, la nivelul mediei pentru țările nou-intrate.

¹ *Second European Quality of Life Survey. Overview* (autori R. Anderson et al., 2009); *Living Conditions, Social Exclusion and Mental Well-Being* (autori R. Layte et al., 2010), European Foundation for the improvement of Living and working conditions. Official Publications of EC, Luxembourg.

La rândul său, bunăstarea mintală s-a măsurat prin cinci indicatori, referitor la cum se simte persoana investigată și s-a construit un index pe spațiul 0–100; valorile indexului oscilează între 46 (Turcia) și 69 (Norvegia). De această dată, România ocupă o poziție slabă între țările studiate, și anume imediat înaintea Turciei și la același nivel (53) împreună cu Malta și Macedonia.

Vom conchide cu afirmația că noul val de cercetare a calității vieții în țările UE și cele în curs de aderare, confirmă, în mare parte, rezultatele din anul 2003, în ceea ce privește diferențele între țările vechi ale UE și cele nou-admise. Totuși, cercetarea din 2007–2008 aduce și elemente inedite. Dacă ne referim la România, și de această dată indicatorii obiectivi au valori mai mici decât indicatorii subiectivi. Printre aspectele inedite menționez, pentru România, o scădere importantă a proporției care desemnează tensiuni puternice între săraci și bogați (scăderea de la 54%, în 2003 la 34%, în 2007), în Ungaria s-a produs o mișcare inversă, ajungându-se în 2007 la valoarea de 70%, de departe cea mai mare din UE, în timp ce, în Danemarca, această valoare a rămas neschimbată (4%).

Este de așteptat ca și publicațiile ulterioare să aducă noi aspecte interesante.

Ioan Mărginean